

VAŠÍČEK, Z. a MAYEROVÁ, Z. 2008. *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Praha: Triáda.

Lucie GEBOUSKÁ

Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU, Plzeň, e-mail:

LuisaG@seznam.cz

Kniha *Minulost a současnost, paměť a dějiny* od Z. Vašíčka a F. Mayerové je knižní novinkou, která byla poprvé vydána teprve v roce 2008. Kniha je souborem prací Zdeňka Vašíčka z let 1979–2008, spoluautorkou tří esejů je Françoise Mayerová.

Zdeněk Vašíček vystudoval filozofii a historii na Filozofické fakultě UK. Roku 1972 byl odsouzen na tři léta za podvracení republiky. Patří k prvním signatářům Charty 77. Od roku 1981 žil v zahraničí, kde působil na univerzitách v Římě, Cambridgi, Bochumi a Paříži. Napsal *Archaeology Yesterday and Today* (1990), *L'archéologie, l'histoire, le passé* (1994), česky *Archeologie, historie, minulost* (2006), *Obrazy* (1996), *Přijetí podmínek* (1996), *Podmínky volby* (2003). Tři eseje – *Paměť Leviatana*, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, *K teorii a praxi tranzice* napsal autor se spoluautorkou Françoise Mayerovou. F. Mayerová je francouzská socioložka, která v současnosti působí na Univerzitě Paul Valéry v Montpellier a na Vysoké škole sociálních věd (EHESS) v Paříži. Je také autorkou knihy *Les Tchèques et leur communisme. Mémoire et identités politiques* (2004), jejíž český překlad chystá v budoucnu nakladatelství Argo. Většina esejů však vzešla z pera samotného Zdeňka Vašíčka. Těch, které vyšly ve spolupráci s F. Mayerovou, je v knize vzhledem k počtu kapitol marginální množství, proto při reflexi kapitol a v popisu obecného zaměření knihy uvádím jako autora Z. Vašíčka.

Ptát se na cíl knihy je v tomto případě irelevantní, kniha je souborem prací, které by se žánrově daly charakterizovat jako eseje či hluboké filozofické reflexivní úvahy. Vzhledem ke koncepci knihy je nutné se ptát po účelu či záměru jednotlivých konkrétních esejů. Pokud bych se však měla pokusit nastínit tematické pozadí kapitol, nejčastěji se v nich autor zabývá tématem literatury, uměleckých děl a československých dějin obecně. Cílem je odhalit mentální tendence a doslova rozplést síť dějinných souvislostí tak, aby bylo zřejmé, co zapříčiňuje jejich podobu. Dějiny jsou však na zachycení dějinných událostí autorem příliš široký a nevymezený pojem, autor se zde totiž zabývá spíše blízkou minulostí – nacistickou okupací počínaje a polistopadovým vývojem u nás konče. V první části knihy především rozebírá dobu tzv. budování socialismu, zabývá se její mentalitou, odbojovým hnutím, pozicí vědy a literatury v politice tehdejší vládní garnitury. Text je tedy prodchnut autoritativním, nesmlouvavým a kritickým či často ironizujícím postojem ke komunistické propagandě, jež dle autora vytvářela specifický tlak na obsah a formu literatury či na směřování a náplň vědních oborů. Prostřednictvím modifikace obsahů výše zmíněných aspektů se komunistická ideologie snažila o konzervaci politické scény a ospravedlnění sebe sama v očích široké veřejnosti. Eseje zejména první poloviny knihy však nemohou být nahlíženy jen z perspektivy obžaloby komunistického režimu, protože záměrem autora není jen kriticky zhodnotit strategie a mechanismy legitimacy socialistického režimu, ale zaměřit se na politickou situaci z širší kulturní a filozofické perspektivy.

Kniha je strukturována do tří tematických bloků. V prvním bloku o 7 esejích se autor snaží nastínit pozadí komunismu, zabývá se komunistickou propagandou i odbojem. Některé eseje jsou dále členěny do subkapitol. Jednotlivé kapitoly mají výrazný mezioborový přesah, takže pojednávat o nich ve stručnosti či snažit se o deskripci jednoduchého záměru je obtížné. V každé kapitole se jedná o zachycení skutečnosti filozoficko-historickou analýzou. V první kapitole nazvané Co psala Karkulka ve vlkově břiše se autor zabývá filozofickou analýzou literárních žánrů a institucionálního vědění v době socialismu. Karkulka tedy představuje metaforu literární společnosti, která využívá fejeton, folklor a obecně lidovost při tvorbě komunistických děl. Autor se zabývá soubojem žánrů, z nichž podle něj jednoznačně vzešel jako vítěz fejeton, protože svou formou se nejlépe hodil do doby socialismu – glosa totiž nepotřebuje kontext, předpokládá široký konsenzus. Zfejetonizovala i odbornost a věda, fejeton se zabývá výsekem společenského života, není tedy pro komunisty obávanou analýzou celkového obrazu společnosti. Anglosaská potřeba srozumitelného a čistého literárního projevu je v podání komunistických autorů modifikována ve smyslu generalizace skutečností. Autor se zabývá tím, že není chyba v tom, jaký literární žánr volíme, ale o čem a jak pravdivě píšeme. Lidé se podřídili nařízením komunistických vůdců a jejich ideologii bezděčně prezentovali. Ačkoliv podle autora literatura *ználadovatěla, zfolklorněla, zřemeslněla a zfejetonizovala*, není to to nejdůležitější, protože výše zmíněné rysy jsou jen výsledkem, za nimiž stojí vzdání se kritické reflexe občana na politickou scénu a skrze ní i na možnosti svého života, které politika utváří. Autor mapuje vztah vědění a institucionálního zázemí věd Východu a Západu.

Podle autora někteří Evropané jakoby zapomněli na svou existenci. Totalitarismus zamezil jejich intelektuálnímu růstu a kritickému pohledu na život jako na celek, soukromé životy režim vydělil z veřejné politické diskuze. Kriticky polemizuje s představou, že totalitarismus je výsledkem racionalizace lidstva. Podle autora není totalitarismus racionální, protože se vymezuje jako totální systém, který je odpovědí na všechno, a proto odmítá jakékoliv polemické otázky. Kultura Evropy tak vyhlíží neosobně. Implantát totalitarismu, který ji opanuje, vede ke ztrátě vztahu ke každodennosti a potažmo i k západnímu vědění a uvažování. Podle autora má být svět vědění a žití propojen jako dvě paralelní polis, zatímco je v totalitarismu život rozdělen na dvě uzavřené složky – život soukromý a veřejný. Totalitarismus vytváří umělý byrokratický jazyk, který je konstrukcí neschopnou reflektovat žitou realitu, je homogenní, hierarchický a aspiruje na univerzálnost. Podle autora však Západ nenabízí utěšující alternativu života a vědění. Západ, ačkoliv jde kvalitativně jinou cestou, prochází změnou, kdy se pluralita mění v autonomii a *sebeuzavřenost* politických stran a subkultur. Podle autora hovoří Západ i Východ jinými jazyky, nerozumí si, protože jednoduše nespolupracují a nesnaží se vytvářet společný svět a jeden univerzální jazyk vědy i politiky.

Autor se také pokouší analyzovat komunistické generace, jejich politické postoje, odbojové snahy a politické události, které se k nim váží. Začíná generací roku 1948 a končí generací 80. let, která již historickým souvislostem nerozumí, odmítá socialismus, chce demokracii, ale na druhou stranu je k vládě a politice obecně nedůvěřivá. Kvůli své nerozhodnosti a absenci zkušeností vyznává tzv. *patapolitiku*. Politika se tak stává *charitativním spolkem* či *zábavnou atrakcí*. Autor se dále zabývá manifestem Českých dětí, který demonstuje spíše než nacionalismus zakořeněný český patriotismus. Autor výstižně pojednává o komunistickém divadle – lidé byli herci a zvláště těm intelektuálně (a protirežimně) zaměřeným byl vymezen životní prostor – scéna – maringotkami a kotelnami. Společným osudem ale vzniklo

podloží pro budování solidarity a spolupráce mezi intelektuály. Autor reflektuje pozadí občanského sdružení CHARTA 77 a samizdatu. Autor se zabývá také různými originálními, ne příliš známými, *neučebnicovými a nezařaditelnými* hrdiny protikomunistického odboje – např. Janem Tesařem, na něhož se neprávem zapomnělo. Autor se při úvaze o Janu Tesařovi, jeho dílu a hlavním přínosu, zabývá i otázkou svobody a nesvobody. V souvislosti s osobou Tesaře se zabývá jeho akademickou dráhou na vojenském historickém ústavu ČSAV, stejně tak členstvím v různých odborových organizacích. V kapitole Legalita a legitimita po česku se autor zamýšlí nad dimenzemi pojmů legalita a legitimní jednání a poměřuje je v kontextu české historie, zejména srovnává legitimitu (a příčiny) jednání komunistů po skončení 2. sv. v. s jednáním nových polistopadových politických subjektů. Legimititu nejen uvádí jako zdůvodnění samotného práva určitým způsobem jednat, ale uvedené kategorie dává do souvislosti s tradicí, partnerstvím apod.

Autor kriticky reflektuje *vznik dějin*, polemizuje s otázkou, zdali nesou historikové za relevanci konstrukcí dějin zodpovědnost, ironizuje morální pozadí výkladu dějin, které jsou jen obrazem přítomných potřeb individuálních historiků a nakladatelů stejně tak jako státu, jenž o podobě minulosti a současného vědění rozhoduje. Zájmy státu jsou *tabuizovány konsenzem*. Podle autora je tak historie přínosná jen v oblasti metodologie a v popisu či nalézání nezvratitelných faktů. S tímto tématem souvisí zejména kapitola Etika a legitimita, v níž se zabývá etikou historikovy práce, ptá se po tom, co dala historiografie lidstvu, co nebo kdo stojí za vznikem a tvorbou obrazu minulosti. Zabývá se tím, proč není historie oblíbenou vědou. Podle autora je potřeba, aby historik odstoupil od zkoumaného objektu (tedy od dějin) asi tak jako sociolog od společnosti. Je ale velmi skeptický, zdali je toho člověk schopen vzhledem ke kolektivní paměti, která minulost modifikuje a jejíž je sám historik součástí. V kapitole teorie a praxe tranzice se s Mayerovou zabývají teoretickým výkladem komunismu. Ten byl vykládán nedostatečnými teoriemi středního rozsahu, teorií konvergence a modernizace, strukturalismu aj., které nedokázaly odhalit podstatu komunismu. Autoři se zaměřují na osobnosti, které předpovídaly pád komunismu – A. Toynbee, Alain Besancon, Helene d'Encausseová, a které nikdo nebral na vědomí. Změna v teoretickém uvažování nastala až s označením *říše zla* amerického prezidenta Ronalda Reagana. Zabývá se pozadím vzniku teorie tranzice a využíváním typologií jako vypořádání se s realitou. Autor filozoficky traktuje téma paměti. Paměť je historická i žitá a obě se v přítomném okamžiku žití mísí.

V kapitole Plavba na Mezeře otevírá téma medializace světa. Historii degradovala média, která baží po zjednodušujících informacích, zamlžující složitou podstatu dějinných souvislostí. *Historie je služka médií*. Autor kritizuje všeobecný úpadek historických znalostí a kulturního přehledu laiků i historiků, které se vezou jen na aktuálních a módních tématech. O historii se tak *dá hlasovat*. Podle autora mezi sebou svádí boj *mediální pseudopaměť s primitivními schémata a reflexivní vidění světa s teoriemi*. V kapitole Umění dějin umění reflektuje problematiku vzniku a podoby dějin umění, které jsou plné antimonií, proto nelze podat jeho jednotný obraz umění. Umělecké dílo odpovídá konkrétnímu času a prostoru. Umělecké dílo nelze oddělit od jeho interpretace, protože dílo je obrazem své doby. Teorie dějin umění jsou tedy čistě interpretacemi. Dějiny umění se potýkají se stejnými základními problémy jako historie obecná – totiž, že rekonstrukce minulosti či dekodování není nikdy úplné, respektive nelze zjistit, zda je či není, protože interpretace jsou vždy subjektivní. To, že jsou současnost a minulost neoddelitelné, dokládá i na obrazové tvorbě – předlohou pro vysvětlení je obraz Vor medúzy od

Géricoulta. Vašíček dochází k závěru, že proces tvorby obrazu je shodný s tvorbou historie. Zvláště v této kapitole (Trošečníci historie) své myšlenky opírá o abstraktní metafory. V kapitole Umění dějin umění se autor zabývá nezařaditelnými autory a díly a reflexí umění v různých dějinných obdobích: v antice byl malíř jen řemeslník, postupně nabývá povolání umělce na prestiži... Zabývá se sporem nominalismu a realismu v souvislosti s klasifikačními pojmy při analýzách uměleckých děl – druhů umění je však mnoho, proto není možné vytvořit jednotnou terminologii. V kapitole Conrad jako antropolog a Malinowski jako spisovatel autor analyzuje antropologa Bronislava Malinowského jako spisovatele a spisovatele Josepha Conrada jako antropologa a dochází k závěru, že obě profese mají stejný základ – píšící o lidech a pro lidi. K lidem, jakožto objektu zájmu, zaujmají stejná stanoviska – snaží se do nich vcítit, účastnit se jejich života, pochopit jejich jednání a předvídat ho. Autor připomíná, že antropologie se původně konstituovala jako spisovatelská profese a až poté se z ní stala vědecká disciplína. Spisovatel Joseph Conrad v románu Srdce temnoty píše o antropologickém tématu, a tím antropology inspiruje. Jmenuje i spisovatelský styl dalších antropologů (E. Pritchard, C. Geertz, C. L. Strauss). V kapitole Hamlet – sdělování a dějiny se zamýšlí nad vztahem Shakespearovy hry Hamlet a skutečností. Podává charakteristiku dialogů a promluv jednotlivých aktérů a zaměřuje se zejména na kontextualitu, ve které se mění smysl rozprav. Hamlet je podle Vašíčka nedějinný, lze ho vsadit kamkoliv a do jakékoliv doby, protože výpovědi postav podávají jen informace o nich samých a vykreslují jejich uvažování. Autor dává do souvislosti pravidla Shakespearových her s dějinami. Postavy, které jsou za scénou, jsou za scénou proto, že nemají vlastní dialogy, jsou němé a nemohou tak zvrátit běh hry. V poslední kapitole, která nese stejný název jako titul knihy, uvažují autoři o vztahu mezi dějinami, současností, pamětí a historií a dochází k závěru, že jedno druhé ovlivňuje. Například kolektivní paměť má vliv na současnost, ta reflektuje podle obsahu individuální a kolektivní paměti minulost a ta ovlivňuje obsah historických studií. V souvislosti s historií otevírá témata pramenů, rámců, produkce a otázek historie. V závěru dokládá, že historie je stále živá věda, o čemž svědčí překotný vývoj nových dílčích oborů a specializací.

Díky vlastnímu, nesporně širokému rozhledu, osobní zkušenosti s komunistickým režimem – zkušenosti, která byla formována odbojovou aktivitou a kontakty s intelektuály tehdejší doby, a vzhledem k hlubokým znalostem z oblasti historie a filozofie má autor nejlepší pozici pro filozofické traktování a důkladnou reflexi doby. Autor kontextuálně promýšlí mechanismy a strategie tvorby obhajoby komunistického režimu prostřednictvím jazyka, institucionalizace totalitarismu a dalších aspektů politického a sociálního života komunismu. Vzhledem k jazykovým dovednostem, snaze vidět období dějin v souvislostech snad takových, které ani nehledáme, a také kvůli filozofickým analýzám, metaforickému, metonymickému přirovnávání či vytříbeným stylistickým obrátům se kniha stává velmi obtížně pochopitelnou pro čtenáře, kteří filozofování neholdují, a obzvláště pro ty, kterým chybí znalost historických souvislostí a nemají hlubší všeobecný kulturně-historický přehled. Knihu rozhodně nelze zařadit mezi tzv. odpočinkovou literaturu. Lze ji doporučit intelektuálům středního a vyššího věku, kteří mají nejen praktické zkušenosti se socialistickým režimem, ale také teoretickou výbavu pro pochopení naznačených souvislostí. Kniha je vhodná pro filozofy a historiky či studenty těchto oborů a pro ty, kteří se hlouběji zajímají o témata minulosti a současnosti či konstrukce vědění.

Díky smyslu autora pro detail a pro kontextualitu se jedná o dílo na vysoké intelektuální úrovni. Autor je značně sečtělý, kompozičně se snaží myšlenky

uchopovat kategoricky a poměřovat je s odlišnými či podobnými jevy, skutečnost relativizuje. Autor hojně využívá běžně nepoužívaných cizích slov, jako například *elokvence*, *preponderance* a další. Cizí výrazy mohou působit jako rušivý element pro čtenáře, který nezná jejich smysl. V tomto případě se domnívám, že nadužívání cizích slov výrazně ubírá na srozumitelnosti a čtivosti textu, který je již samotnou podstatou sdělení výrazným zdrojem k zamyšlení. Za negativum lze označit i užívání výrazů z němčiny bez dalšího ozřejmění. Kniha není psána pro mladší generaci, protože ta by autorovým metaforickým obrátům a souvislostem mezi osobnostmi, které nejsou zařazeny do učiva školních osnov, nerozuměla. Jak ostatně sám autor poznamenává, mladší generace se již málo vyzná v nedávné minulosti. Cílem knihy však zjevně není tento nedostatek napravit. Její hlavní ambicí je nalézat principy lidského poznání, stejně tak jako jeho institucionalizace. Autor se vyjadřuje k mnoha aktuálním otázkám a jeho skutečně velký přehled v mnoha vědních oborech (sociologie a psychologie, umění, historie, ekonomie, politologie) pomáhá vytvořit filozofickou analýzu o základních tendencích a principech, kterými se lidstvo při konstruování vědění, minulosti a současnosti řídí.

Autor dochází k závěru, že současnost je výsledkem konstrukce minulosti a představ o budoucnosti a že lidské poznání je složitý proces, na jehož začátku stojí skutečnost a na druhém konci velké množství jejích interpretací.